

Воля індивіда як соціальне явище (постановка проблеми)

Окупація РФ частини території України, триваюча агресія цієї держави актуалізує пошук тих ресурсів, які українське суспільство зможе застосувати для захисту свого суверенітету, повернення окупованих земель. Одним із таких чинників має стати соціальна енергія, що продукується соціокультурним середовищем та виявляється як воля соціального суб'єкта. У розвідці робиться спроба розкрити сутнісні характеристики соціальної енергії природа якої нерозривно пов'язана із атрибутивними вимірами соціальної реальності. Досліджується механізм творення цього особливого виду енергії. Автор доробку пояснює волю індивіда як форму виявлення соціальної енергії спрямованої на досягнення свідомо поставленої мети.

Ключові слова: окупація, агресія, суверенітет, соціальна енергія

The occupation of the part Ukraine's territory by Russian Federation, continuing aggression of this state are up date dsearch the resources that Ukrainian society can use for protect their sovereignty, to return the occupied lands. One of these factors should bet he social energy that is produced by socio-cultural en viron mentan dismanife sted as will the social subject. In exploration attempt store veal the essential characteristics of social energy who senatureisin extricably linked to the attributive dimension of the social reality. Theme chanism of creation of this particular type of energy is learned. The author explains the will an individual as a form of social energy consciously aime data chieving this a war enessly formulated goal.

Key words: occupation, aggression, sovereignty, social energy

Те, що воїн називає волею, є силою в нас самих. Це не думка, не річ, не бажання. Воля – це те, що примушує воїна перемагати, тоді коли його розум каже йому що він переможений. Воля це те, що робить його невразливим. Воля – це те, що дозволяє шаману пройти крізь стіну, крізь простір, у безмежність.

Карлос Кастанеда

Буття людини зводиться врешті рещт до задоволення її потреб та інтересів. Дуальна природа людини, біологічного організму і водночас істоти духовної є визначальним чинником того що її потреби також мають дуальну природу. Першу групу із цих потреб складають ті, що забезпечують її відтворення як біологічного організму. Задля задоволення своїх біологічних потреб індивід генерує, виробляє та утилізує, споживає певну кількість енергії.

Другу групу складають потреби духовні. Це, наприклад, потреби у свободі, самодостатності, справедливості, законності, добротності, щедрості, щирості, шляхетності тощо. Подібно до того як виконання фізичної праці потребує витрачання для її здійснення певної енергії, задоволення духовних потреб (об'єктивації через дії, вчинки, поведінку значень добра, справедливості, шляхетності і таке інше) також неможливе без витрати енергії, але уже не фізичної, а якісно іншої. Природа цієї енергії визначається духовною сутністю

Актора.

«Схопити» якісні характеристики цієї енергії «лещатами» змісту соціологічних дефініцій є достатньо складною справою. Однак зробити це конче потрібно, адже у іншому випадку за межами соціологічного аналізу залишаться важливі аспекти соціальної реальності. Без врахування цих аспектів не буде жодних причин претендувати на об'єктивність, повноту, достовірність як наукової теорії так і розроблених на її підґрунті практичних рекомендацій.

Отже попередньо нами було встановлено що, по-перше, об'єктивація соціальним Актором таких соціальних форм як «незалежність», «самостійність», «справедливість» тощо потребує від нього витрат особливого типу енергії. По-друге, ця енергія є не фізичною, біологічною, а якісно іншою її природа визначається духовною сутністю людини як істоти соціальної.

Природа енергії яка є рушієм об'єктивації деякої множини абстрактних

ідеальних значень у формах, через які ці значення стають доступними органам чуття індивіда і, таким чином набувають можливості діяти на нього не може бути не соціальною. Якщо б ми спробували зробити припущення що ця природа є не соціальною то тоді нам довелося б стверджувати що можливою є безпосередня взаємодія якісно різнорідних сутностей. Наприклад, інтенсивність полярного сьйва у заполярному колі справляє вплив на креативність гончарів у ПАР. Однак у зв'язку із тим що такий взаємозв'язок жодним чином не фіксується то й довести його буття уявляється неможливим. Тому і стверджувати можливість безпосереднього впливу не соціальної енергії на перебіг соціальних явищ і процесів також уявляється антинауковим.

Отже природа енергії необхідної для об'єктивації деякої множини абстрактних ідеальних значень у формах через які ці значення отримують можливість діяти на іншого соціального суб'єкта (Актора) належить до класу соціальних сутностей. Соціальним, у цій розвідці розуміється те що має буття, виявляється у межах і через ту взаємодію індивідів у контексті якої кожен із них діє на іншого через комунікацію йому суб'єктивних абстрактних ідеальних значень у формах, що ці значення об'єктивують і таким чином роблять доступними їх зміст для органів чуття іншого учасника такої взаємодії.

Іншими словами, щоб мала місце соціальна взаємодія потрібно щоб кожен із її учасників діяв на іншого, впливав на його психологічний стан і поведінку шляхом донесення до його органів чуття суб'єктивних абстрактних ідеальних значень у формах, які фіксуються органами чуття людини і, які символізують той або той суб'єктивний абстрактний ідеальний зміст. А така дія (взаємодія) є неможливою без енергетичного компонента. Тобто, соціальна взаємодія має місце там і тоді, де і коли кожен із її учасників витрачає специфічну енергію без якої неможлива об'єктивація суб'єктивних абстрактних ідеальних значень у формах що ці значення символізують і у такий спосіб відкривають його для свідомості адресата.

Окреслений вище підхід до інтерпретації найзагальніших характеристик соціальної реальності, або, іншими словами, соціальної матерії відкриває можливість для осмислення *соціальної енергії як рушії об'єктивації*

суб'єктивних абстрактних ідеальних значень через дії, вчинки, поведінку, жести, міміку тощо. Наріжним каменем дослідження соціальної енергії має стати констатація таких трьох об'єктивних фактів.

Перший із них полягає у тому, що цього типу енергію творить певне соціокультурне середовище. Загально визнаним у соціології є той факт що кожен окремий індивід народжується «чистим» біологічним організмом. Соціальних характеристик він починає набувати через взаємодію з іншими людьми. Отже така його атрибутивна риса, як застосування через свої дії певного рівня соціальної енергії також є для індивіда не природженою, тобто не біологічною, а набутою, у особливий спосіб сформованою певним соціокультурним середовищем.

Другий: цей специфічний тип енергії може виявлятися не інакше як тільки через дії соціального суб'єкта (окремого індивіда, групи тощо). Хоча соціальна енергія й твориться соціокультурним середовищем, тобто не ізольованим від інших людей окремо взятим індивідом, виявляється вона якраз через дії окремо взятого Актора. Адже соціальне – це надіндивідуальна якісна визначеність, соціальне існує за межами кожного окремого індивіда і не залежно від нього. Водночас соціальне виявляється не через тілесність людини, а через безпосередні, або опосередковані дії кожного окремого соціального суб'єкта, тобто через їх взаємодію. Саме тому місцем буття соціального є не тіло людини, а безконечна множина його безпосередніх та опосередкованих взаємодій, взаємозв'язків, взаємозалежностей з іншими індивідами. Тож і соціальна енергія виявляється не через людську тілесність, а через специфічну взаємодію людей. Ту, у межах якої кожна із сторін впливає на психологічний стан і поведінку свого *visavis* шляхом комунікування йому абстрактних ідеальних значень у формах, що ці значення символізують і таким чином розкривають їх зміст для свідомості іншого.

Нарешті, третій, вказує на конкретну цілеспрямованість соціальної енергії. Соціальна енергія знаходиться у прямому пропорційному зв'язку із метою, задля досягнення якої вона витрачається. Залежно від того, яке місце на ієрархічній шкалі цінностей Актора посідає ця мета розрізняється енергія, що спрямовується на її досягнення. Іншими словами, *мета дії визначає потенціал енергозатрат* що

спрямовується на досягнення цієї мети. Важливо зазначити що ієрархія ціннісних орієнтацій індивіда визначається тим соціокультурним середовищем, у межах якого відбулася соціалізація соціального суб'єкта. А це, у свою чергу, означає що соціокультурне середовище визначає й ієрархію енергетичних потенціалів тих чи інших духовних цінностей. Або ж, соціокультурне середовище встановлює задля яких цінностей можливо віддати і власне життя, а які потребують менших затрат.

Попередньо зауважимо, соціальна енергія, яка є об'єктом дослідження у цій розвідці, як специфічний тип енергії, що виробляється соціокультурним середовищем та виявляється через дії кожного окремого індивіда позначається терміном «воля».

Поняття «воля» в українській мові є багатозначним, поліваріантним, а тому аналіз явища, що позначається цим терміном, вимагає попереднього тлумачення того у якому саме значенні ця дефініція застосовується. Для підтвердження цієї тези пошлемося на «Новий тлумачний словник української мови» [3]. У ньому термін «воля» має аж п'ять значень. У першому із них це: «Одна із функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. // Прагнення досягти своєї мети; рішучість». У другому значенні – це «Бажання, хотіння». У третьому – «Право розпоряджатися на свій розсуд; влада». У четвертому – «Відсутність обмежень; привілля». І, нарешті, п'яте – «Свобода, незалежність; протилежне неволя, рабство».

Явище, яке є об'єктом нашого дослідження, а отже і сукупність властивостей, яку ми позначатимемо терміном «воля», пов'язане із першим серед цитованих вище смислів. Тобто, попередньо *під волею Актора тут буде розумітися атрибут соціального суб'єкта що виявляється у його здатності досягати свідомо поставленої мети, долаючи перепони що постають на шляху до неї*. Таке тлумачення волі означає що цим терміном позначається здатність соціального суб'єкта застосовувати особливого типу енергію, сутнісні характеристики якої не зводяться до характеристик енергій, що є атрибутами фізичного або органічного світу. Саме ця енергія робить можливими соціальні дії і взаємодії отже і соціальну матерію,

соціальну реальність. Будь-яка соціальна дія, а отже і соціальна взаємодія буде неможливою без застосування цього специфічного типу енергії. Звідси і будь-який аналіз соціальних дій за межами якого знаходиться енергетичний аспект буде неповним, однобічним, поверховим – таким, що не відображає усієї складності соціальної реальності. Відповідно, такий аналіз не може претендувати на статус наукового дослідження.

Світова соціологія уже має певний досвід у дослідженні соціальної енергії. Деяке уявлення про особливість природи цієї енергії сформулював Макс Вебер у дослідженні «Протестантська етика і дух капіталізму». Німецький соціолог аналізує чинник, який, на його переконання, стає рушієм підприємницької успішності індивідів, що сповідують протестантську версію католицизму. Цей чинник він позначає терміном «дух». У його інтерпретації дух це те, «що в одному випадку є надпотужною, невичерпною підприємницькою енергією і морально індіферентною схильністю, набуває в іншому випадку характеру етично забарвленої норми, яка регулює увесь уклад життя» [1, с. 74].

Тобто, класик світової соціології фіксує наявність у суб'єкта підприємницької (а, отже соціальної за своєю універсальною природою) діяльності специфічної, надпотужної енергії, сили, потенції. Ця енергія, у випадку про який йдеться у Вебера, застосовується на здійснення підприємницької діяльності отже на продукування певних абстрактних значень, наприклад, «прибуток», «конкуренція», «ризик» тощо. Однак цього типу енергія застосовується не тільки для підприємницької, але і будь-якої іншої діяльності пов'язаної із об'єктивацією абстрактних ідеальних значень у формах через фіксацію яких органами чуття іншого Актора ці значення стають відкритими для його свідомості. Отже, німецький соціолог по суті вказує на універсальний характер описуваної ним енергії. Ця енергія є морально індіферентною, отже продукується для об'єктивації як добра так і зла, як справедливості так і несправедливості тощо.

Наголосимо ще раз – такого типу енергія виявляється не у фізичних діях, а у об'єктивації абстрактних ідеальних значень. Звісно що об'єктивація абстрактних ідеальних значень неможлива і без витрат

фізичної енергії, але крім фізичної, тут потрібно застосовувати ще й особливу енергію – волю. Адже, наприклад, дія, змістом якої є об'єктивація значення «справедливість», може тягнути за собою багато негативних наслідків для того, хто бореться за справедливість. Боротьба проти несправедливості, що її чинить керівник установи може стати причиною звільнення для борця за справедливість.

Боротьба українців проти бандитської влади коштувала громадянському суспільству життя «Небесної сотні». Боротьба України проти збройної агресії, окупації частини її території російськими загарбниками коштує українському суспільству уже тисячі життів її найкращих синів і дочок. Тільки у тому разі, коли соціокультурне середовище постає продуцентом потужної соціальної енергії, а окремі індивіди об'єктивують цю енергію своїми соціальними діями, тобто виявляють волю задля досягнення визначених ним ідеалів, суспільство долає усі перешкоди на шляху свого поступального розвитку.

Якщо соціокультурне середовище не виробляє такої енергії, якщо індивід виявляється неспроможним застосувати цю енергію для досягнення тієї чи тієї мети, то і соціокультурне середовище, і окремі індивіди перетворюються у нову якісну визначеність – спільноту біологічних організмів.

Важливо підкреслити, для об'єктивації певної множини суб'єктивних абстрактних ідеальних значень потрібна не тільки фізична сила людини, скільки духовна енергія, чи іншими словами – воля індивіда. Буденне життя наповнене великою кількістю прикладів того, як фізично сильні індивіди виявляються нездатними об'єктивувати такі значення як «мужність», «самопожертва» тощо. Водночас ті, хто не може похвалитися особливою фізичною силою, стають переможними борцями за справедливість саме тому, що для перемоги у цій боротьбі більше потрібна воля, а не фізична сила.

Попередньо уже було відзначено що соціальну енергію, як енергію якісно іншого типу, ніж енергія фізична чи біологічна, творить соціокультурне середовище. Виявляється ж вона через дії Актора як його воля. Проаналізуємо тепер механізм творення соціокультурним середовищем тієї енергії, яка є необхідною умовою об'єктивації певної множини суб'єктивних абстрактних ідеальних значень.

Методологічним підґрунтям аналізу механізму продукування соціокультурним середовищем соціальної енергії у контексті даної розвідки є об'єктивні характеристики соціальної реальності, що були описані класиками соціології.

Питирим Сорокін, досліджуючи специфіку соціального, зокрема, зауважує: по-перше: «...соціальне явище є соціальним зв'язком, що має психічну природу і реалізується у свідомості індивідів, виступаючи водночас за змістом і тривалістю за його межі» [2, с.38]. По-друге: «Найзагальнішою моделлю будь-якого соціокультурного феномена є значуща взаємодія двох або більше індивідів. Під «взаємодією» розуміється будь-яка подія, за допомогою якої одна людина особливим чином впливає на відкриті дії або стан свідомості іншого» [2, с.192]. По-третє: «Значення і цінності, що знаходяться над біофізичними властивостями індивідів які взаємодіють складають другий компонент соціокультурних явищ» [2, с.200] Важливо підкреслити, що передусім самі значення він розрізняє на 1) когнітивні значення; 2) значення цінності; 3) та значення норми. Водночас американський соціолог пояснює: «Ці три класи значень є невід'ємними аспектами усіх значущих явищ. Будь-яке значення у вузькому смислі слова є цінністю (когнітивною або іншою). Будь-яка цінність передбачає норму щодо її реалізації або заперечення. З іншого боку, будь-яка норма – обов'язково є значенням, позитивною або негативною цінністю» [5, с.200]

Узагальнюючи результати аналізу П.Сорокіна можна стверджувати: перше – соціальне як специфічна якісна визначеність існує у межах та через особливий тип взаємодії; друге – така взаємодія відбувається тоді, коли один індивід через певні об'єктивні форми доносить до свідомості іншого деякі абстрактні значення що їх ці форми символізують; третє – значення що транслуються учасниками соціальної взаємодії своїми окремими аспектами мають ціннісний та нормативний характер. Тобто значення, норми і цінності у онтологічному аспекті є специфічним континуумом який тільки засобом абстрагування розчленовується на структурні ланки.

Одні із цих норм є позитивними цінностями. Їх об'єктивація у контексті соціальної взаємодії заохочується, винагороджується. Інші, навпаки,

відносяться до цінностей негативних. Об'єктивуючи своїми діями негативні цінності, Актор наражає себе на огуду, каральні санкції. Треті трактуються як індиферентні. Вони і не винагороджуються і не засуджуються.

І позитивні і негативні цінності можна розташувати у формі поляризованої ієрархічної шкали. Це означає що серед позитивних цінностей є такі позитивність яких вважається мінімальною, а є й інші – максимально позитивні. Полярні до позитивних негативні цінності також структуровані у ієрархічному порядку.

У процесі соціалізації індивід інтеріоризує систему соціальних норм і ціннісних орієнтацій. Це означає що нормативно-ціннісна система із чинника, який знаходиться за межами свідомості індивіда, і, незалежно від неї, поступово трансформується у фактор внутрішній. Тобто, певні оцінки моделей поведінки стають для нього не такими які нав'язуються йому іззовні, а навпаки, вони перетворюються у його власні. Важливо зазначити, що соціальні норми і ціннісні орієнтації вироблені соціокультурним середовищем засвоюються індивідом не абсолютно незмінними. Навпаки, їх зміст особливим чином «переломлюється» через соціальний статус суб'єкта інтеріоризації, через його власну історію соціалізації, через його одиничні біологічні та психологічні виміри. Тобто цінності, вироблені соціокультурним середовищем, є цінностями-матрицями, цінностями-взірцями, а цінності інтеріоризовані окремими індивідами, є їх модальностями, своєрідними варіаціями.

Аналіз механізму творення соціокультурним середовищем соціальної енергії буде неможливим без констатації того факту що суспільне життя людей влаштоване таким чином, що і матеріальні, і соціальні (духовні) блага по-перше, завжди наявні у обмеженій кількості і, по-друге, вони розподілені нерівномірно. Тобто, по-перше, соціальні цінності: статки, освіта, повага, авторитет тощо мають не усі індивіди. Внаслідок цього, по-друге, названі вище соціальні цінності є доступними не для усіх.

Соціокультурне середовище, як уже було попередньо відзначено, ієрархічно впорядковує і позитивні і негативні цінності. Це означає що і позитивні і негативні цінності впорядковуються у межах певного діапазону від мінімального до максимального

значення чи то позитивності, чи то негативності. Відповідно соціокультурне середовище визначає, як ступінь винагороджуваності кожної із позитивних цінностей, так і ступінь карності кожної із цінностей негативних. Кожен окремий індивід у процесі соціалізації вибудовує свою власну ієрархічно структуровану систему цінностей, їх винагороджуваності та карності. Залежно від того яке місце у ієрархічній структурі індивіда посідає кожна із цінностей та приписуваних їй винагород, чи покарань він витрачає більше або менше соціальної енергії (волі) для її досягнення.

Тобто, виробництво соціальної енергії відбувається через визначення винагород (або відповідно каральних санкцій) за ці або ті моделі поведінки. А виявляється вона через дії кожного окремого індивіда як його воля, як сила що допомагає досягнути певної мети, об'єктивувати певне ідеальне значення, наприклад справедливості через відповідну модель поведінки (норму). Соціокультурне середовище через розрізнення моделей поведінки на позитивні і негативні та надаючи їм певної ієрархічності, ранжуючи їх за ступенем позитивності і негативності, орієнтує кожного окремого індивіда на потенціал зусиль, що їх потрібно докласти для споживання тих винагород, або каральних санкцій, які приписуються тим або тим моделям поведінки.

Чим вищі винагороди пропонує соціокультурне середовище за реалізацію певних імперативних норм, тим більших зусиль ладен докласти Актор для їх отримання. Винагорода за певний тип поведінки спонукає Актора до подолання перешкод на шляху реалізації таких (винагороджуваних) моделей поведінки. *Отже, воля – це специфічний тип енергії що реалізується через дії Актора, енергії, яка забезпечує йому здатність долати перешкоди на шляху впровадження у соціальну матерію певних її фрагментів (форм, явищ, процесів тощо).* Тобто, прагнення отримати схвалення з боку соціокультурного середовища примушує Актора до дій, які полягають у об'єктивації деякої множини абстрактних суб'єктивних ідеальних значень та потребують витрат не фізичної, а якісно іншої енергії, тієї що позначається терміном духовна.

Тут важливо зазначити, що енергія міститься не у значеннях, а у їх взаємодії із певним індивідом. Ступінь енергетичності, або, іншими словами, енергетичний

потенціал значення виявляється через дію цього значення на індивіда. Одне і те ж значення змушує одного індивіда до самопожертви, героїчного вчинку тощо, а на іншого воно може не мати жодного впливу, залишити індивіда байдужим. Прагнення до свободи, до повалення злочинного антиукраїнського політичного режиму одних індивідів підняло під кулі охоронців бандитської влади, інших тільки до підтримки борців, але не до безпосередніх протистоянь на барикадах, третіх залишило байдужим до цієї боротьби.

Проблема соціальної енергії та її виявлення через дії індивідів набула для України надзвичайної актуальності та гостроти. Військова агресія РФ проти нашої Вітчизни, окупація нею українського Криму з особливою гостротою піднімає проблему боротьби із ворогом, який набагато сильніший за Україну. Тільки одне порівняння: за даними міжнародних аналітичних центрів армія РФ займає друге у світі місце за своєю потужністю, а військо України двадцять перше. Значною є перевага агресорів як у економічній сфері, так і за

людськими ресурсами. Що ж може протиставити Україна цій потузі загарбників? Чи не найголовнішим тут є наша соціальна енергія, вольовий потенціал кожного українця, спрямований на боротьбу проти жорстоких і підступних агресорів.

Наукові, у тому числі і соціологічні дослідження у цій сфері мають не тільки теоретичне але і суто практичне значення. Усвідомлення здійснених тут загальних допоможуть вирішити не тільки проблему захисту Вітчизни, але і розв'язати багато інших актуальних завдань, що стоять сьогодні перед Україною і українцями.

1. Вебер, М. Избранные произведения: пер. с нем / М. Вебер [сост., общ.ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П.Гайденко]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
2. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество/ Питирим Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
3. Яременко В.В. Новый тлумачний словник української мови у чотирьох томах / В.В.Яременко, О.М. Сліпущко. – Том 1, А-Є. – К.; Видавництво "Аконіт", 2000. – 941 с.

Татьяна Власова

УДК 141.78

Личность в контексте нарративов культуры постмодерна

Личность человека постмодерна (его/ее «селф») конструируется с помощью дискурсов и нарративов, извлеченных, как правило, из репрезентаций массовой культуры. Нарративы, – как личные, так и групповые, – помещают нас в «сюжеты» спектаклей и перформансов. Именно масс-культура конструирует значения для индивидов как потребителей культурального продукта, не имеющих более определенных текстов – метанарративов, – которые могли бы ориентировать личность в мире постмодерной экзистенции.

Ключевые слова: масс-культура, референт, культурный продукт, консьюмеризм, репрезентация, нарративы, дискурсы.

Особистість людини постмодерну (його/її "селф") конструється з допомогою дискурсів та нарративів, представлених, як правило, в масовій культурі. Наративи, - як особистісні, так і групові, - розміщують нас в "сюжетах" спектаклів та перформансів. Саме мас-культура конструює значення для індивідів як споживачів культурного продукту, які не мають більш визначених текстів - метанаративів, - які змогли б зорієнтувати особистість у світі постмодерної екзистенції.

Ключові слова: мас-культура, референт, культурний продукт, консьюмеризм, репрезентації, наративи, дискурси.

Mass-culture, as postmodern critics teach us, is a manifestation of late capitalism society in which social reality is structured by discourses and narratives (F. Jameson). The "self" of the postmodern individual is constructed with the help of discourses and narratives generally derived from the representations of mass-culture; the narratives – both personal and group-oriented ones – position us in the society of the "performances" and the "spectacles".